

ובפרט בבתי כנסיות חסידי חב"ד לעשות אותו יום התועדות בסיפור מעשי צדיקים, חיזוק בדרכי החסידים בכלל ואהבת ישראל בפרט וקבלת החלטות בקביעות עתים ללימוד התורה, הנגלה והנסתר. בהתעוררות מיוחדת חוגגים יום הולדת זה בבית הרב, והאדמו"ר אומר דברי התעוררות בתורה ועבודה ולפעמים גם מאמר חסידות¹. שבע שיחות ב"קונטרס". כולן נאמרו בימי ח"י—כ' אלול, תש"ג. "היום — פותחת השיחה הראשונה — מלאו חמשים שנה מאז שמעתי מאבא בח"י אלול ברכת החג". בי"ז אלול תרנ"ג אמר לו אביו (הרבי הרש"ב): "מחר בהשכמה תלך למקוה ואל תאמר תחנון". בהשכמה פירושו קודם אור היום, "כשאין איש רואה". וכמאמר המוסגר: "החינוך לשעבר וההדרכה לפניו היו מתוקקים את ההצנע לכת. לא בלבד, שהיו מרחיקים את הבליטות ואת החיצוניות, אלא שהיו ממאייסים אותם עוד מימות הילדות והיו יגעים לעקרם מן השורש". למחרת אמר לו הרבי: "חג שמח לנו. היום יום ההולדת של שני המאורות הגדולים שלנו. ביום ב' ח"י אלול תנ"ת הוא יום ההולדת של הבעש"ט, וביום ד' ח"י אלול תק"ה — יום ההולדת של רבנו הזקן". והרבי קם ממקומו, נכנס לחדר אחר ולבש בגדי שבת, צוה לבנו לנעול את דלתות החדר ואמר לפניו מאמר חסידות: "חמשים שערי בינה נבראו בעולם". המאמר בא כאן בשלימותו. מבאר בארוכה שעל ידי העבודה ב"מ"ט פנים שבתורה" ממשיכים את שער הנו"ן בדרך מתנה מלמעלה. בתוך הדברים — היורד והנופל, ההבדל שבין זה לזה, הסיבות של הירידה והנפילה והעצות כיצד "לפעול בנפשו הזוה כללית לצאת ממעמדו ומצבו הקודם".

יום ההולדת של הבעש"ט משמש נימוק ל—ביאור ב"תניא". כיצד? "לעולם ד' דברך ניצב בשמים, ופירש הבעש"ט ז"ל כי דברך שאמרת יהי רקיע בתוך חמים וגו' תיבות ואותיות אלו הן ניצבות ועומדות לעולם בתוך רקיע השמים וכו' להחיותם כדכתיב ודבר אלקינו יקום לעולם"². למה הביא הרב את הפירוש בשם הבעש"ט והוא נמצא במדרש תהלים? שאלה זו שאל הרבי מהר"ש את אביו ה"צמח צדק" והוא השיב לו: "זקיני (הרב) רצה לעשות זכרון נצחי לח"י אלול, יום הולדת הבעש"ט. קביעות היום של ח"י אלול בשנת תנ"ח היה ביום שני, שבמעשה בראשית היה בו המאמר יהי רקיע, ולכן הביא את פירוש הפסוק בשם הבעש"ט"³. ובהערות המו"ל: "ראה כתובות, כ"ב ב'; אבות, פ"ד מ"ט; ויקרא רבה, פט"ז ב' (כפי גירסת מחזור ויטרי), אשר מפני טעם הובא פסוק בשם אמורא ותנא".

ותוכן פנימי לח"י אלול. שני אופני עבודה הם: (א) בדרך אתערותא דלעילא, המעוררת אתערותא דלתתא; (ב) בדרך אתערותא דלתתא, הממשיכה אתערותא דלעילא. "דודי לי ואני לך" — הדרך הראשונה; "אני לדודי ודודי לי"

1 מהקדמת המו"ל, חתנו של הרבי, הרב מנחם שניאורסון, האדמו"ר העכשווי של חב"ד.

2 "תניא", שער היחוד והאמונה, פרק א'. 3 עמודים 13—14.

— הדרך השנית. בזמני השנה, „כללות אוסני הגילויים“ של ה„דלעילא“⁴ וה„דלתתא“ — בניסן ובאלול (השווה: „אני לדודי ודודי לי“, ראשי תיבות: אלול). כל גילוי כללי דורש הכנה פרטית וההכנה היא לפי מהותו של הגילוי. בניסן שבו הגילוי של „דודי לי“, האתערותא דלעילא מצד עצמו, מפני טבע המרומם להיות נמשך אל השפל, כמאמר „כי רם ד' ושפל יראה“, אף ההכנה היא בדרך רוממות — י"ב הנשיאים. באלול, שהגילוי הוא ב„אני לדודי“, אתערותא דלתתא, ההכנה היא בתשובה ולב נשבר, ביי"ב הימים שמח"י אלול עד ראש השנה. אחרי הכנת י"ב הנשיאים, בא פסח, הגילוי העצמי של „דודי לי“; אחרי הכנת י"ב ימים האחרונים של אלול, בא הגילוי העצמי של „אני לדודי“ בליל ראש השנה. ולמה י"ב? יום לחודש. ח"י אלול הוא יום חשבון הנפש על תשרי העבר, וכך בכל יום מ"ב הימים, עד אשר בערב ראש השנה הוא יום החשבון לחודש אלול.⁵ על מהותו של חשבון הנפש באו ב„שיחת“ דברים ביחוד — חשבון מיוחד ל„בעלי עסק“ וחשבון לחוד ל„יושבי אהל“.

מקום רחב מוקדש בה„שיחות“ ליתרון מעלת העבודה התמימה של אנשים פשוטים. רעיונות וסיפורים משולבים יחד. יהודי פשוט וירא שמים הוא אף „בעל השכלה“ (ב„השכלה“ חב"דית הכתוב מדבר), אלא שאצלו באים הדברים לידי ביטוי בלשונו הפשוטה המיוחדת לו. והרי מעשיה. היה בליובאוויטש יהודי פשוט וירא שמים גדול, בשם יעקב ליב. בילדותו שמע ממלמד אחד שני מאמרים שנחקקו בלבו: (א) „המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכינה כנגדו“⁶; (ב) „נשאת ונתת באמונה“⁷. כשהתחתן, נעשה חנווני וקיים „נשאת ונתת באמונה“. כשהגיע לזקנה, מסר חנותו לבניו והוא התפרנס מחורבתו וגניתו ומעבודת אשתו. פעם אמר הרבי מהר"ש לחסיד־משכיל, שהיה בקי ומעמיק בכל ספרי חב"ד: הסתכל בתפילתו של יעקב ליב; תפילה אחת שלו שקולה כנגד כל ההשכלה שלך. והיה נוהג יעקב ליב לבכות הרבה בשעת סליחות. שאלוהו פעם: למה, יעקב ליב, אתה בוכה כל כך? והשיב: חלילה, אינני בוכה כלל, אני רק מנקה את הבוץ והזוהמה שנתקבצו במשך השנה... כשסיפרו את הדברים להרש"ב, אמר: הרי זהו בעצם כל הענין שאדמו"ר האמצעי מבאר באריכות ובהסברים עמוקים על „חומת בת ציון הורידי כנחל דמעה, היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה, אם תכבסי בנתר" וגו'. יש בכייה ויש בכייה. יש בכייה הבאה מהתרגשות וכיוון המוח ויש כזו שבאה מהלב. האדמו"ר מבאר ומפרט כל הדרגות השונות של דמעות, ויעקב ליב אינו יודע כלום מכל אלה ההסברים והביאורים ואומר בלשונו בפשטות שאיננו בוכה, אלא שוטף את הבוץ.⁸

4 עמודים 42—44. 5 סנהדרין, כ"ב א'.

6 שבת, ל"א א'. 7 עמודים 37—38.

בשנים מצטיינים הסיפורים שבשיחות — בגילויים ובפירוטים. סתם סיפור בלתי ידוע קודם לכן, אין בו משום גילוי. אבל סיפור על אישיות מפורסמת, שתולדותיו משמשות ענין למעריצים ולחוקרים, ובסיפור²⁵⁵ יש קוים יסודיים שלא נודעו עד עכשיו בין הקהל, יש בו בסיפור כזה מן החידוש והגילוי. בתולדותיו של הרב בעל ה"תניא" טיפלו מצדדים שונים ומבחינות שונות חכמים וסופרים. חסידים ושאינם חסידים. אף אחד מהם אינו יודע לספר על התקשרות אביו של הרב להבעש"ט ועל היחס שבין התקשרות זו ללידת הרב. כאן לפנינו סיפור ארוך ומפורט על ר' ברוך, אבי הרב, נסיעותיו להבעש"ט והתחברותו עם תלמידי הבעש"ט בלימודי כתביו ותורותיו עד לידתו של הרב בח"י אלול תק"ה. כאלה יש בהרבה מסיפוריו ^{הנפלאות} ידיעות מעניינות בחידושו. והפירוטים של הרבי מרחיבים את המסגרת של המסופר עד כדי להכניס בו כל הקוים הצדדיים, שאין להם קשר ישר לגוף הסיפור. כמצייר, שאינו מחסיר משהו מכל הפרטים המשלימים את תמונתו, אף על פי שאינם אלא טפלים ומקריים. הזמן והמקום והאישים והמסיבות מתוארים בפרטי פרטות. ו"כאשר יהיה האופן בתוך האופן" — מעשה בתוך מעשה וסיפור משולב בסיפור. מעשה, למשל, בה"צמח צדק", שבסעודת יום טוב של חג השבועות, שנת תרי"ג, אמר להמסובים: הסדר של שלשה לבושי הנפש הוא מחשבה, דיבור ומעשה, ובסעודת מצוה המעשה מזכך את הדיבור והמחשבה. המסובים הבינו את הסדר של לבושי הנפש, שהזכיר הרבי, כך: המחשבה קודם לכל. טרם שהאדם נותן משהו לתוך פיו, חייב לברך בדיבור, וקודם הדיבור — לחשוב שיהנה מה"מוצא פי ד' " שבתוך המאכל ולהתבונן לפני מי הוא עומד לברך. ואגב אורח — מעשיה אחרת, בתורת הסבר להאמור. הרד"צ (הרב דוד צבי חן, ז"ל, מטשרניגוב, אביו של הרב הסופר ר' אברהם חן ז"ל), היה גוהג כל ימיו שלפני שהיה מברך על איזה מאכל או משקה היה שם את ידו הימנית על מצחו, כאדם שמתאמץ להיזכר באיזה ענין עמוק. פעם שאלו הרבי לפרש התנועה הזאת, והשיבו, שכשהיה כבן שתים עשרה הביאו אביו, ר' פרץ, לליובאוויטש אל ה"צמח צדק". הרבי קירב אותו מאוד ובין השאר אמר לו: "שמע לקולי, תחדל מלהיות נער ("ווער אויס אינגעל"). כשאתה צריך לברך על מאכל ומשקה, תיזכר למי אתה ניגש לומר ברוך אתה... ושוב לאותה סעודה. הרבנים האורחים ובניו של הרבי חזרו על דברי התורה שנאמרו בשעת הסעודה והתווכחו ביניהם על זה שהרבי קרא לסעודת יום טוב בשם סעודת מצוה. והמהר"ש הסביר את דברי אביו ה"צמח צדק": ארבע מדריגות בסעודות — סעודת חול, סעודת יום טוב, סעודת שבת, סעודת מצוה. סעודת חול צריכים לאכול באופן שלא תהיה "נהמא דכסופא", אלא, כאמור בזוהר: "נהמא אפום חרבא ליכול". תעודת ה"חרב" וה"מלחמה": להעלות ניצוצות הקדושה שבגשמיות המאכל, על ידי כוונתו לעבוד ד' בכח האכילה בתורה ותפילה ומעשים טובים. בסעודת חול דרושה זהירות שהמאכל לא יגשם, שאפילו

דברים המותרים יש בכוחם להמשיך את האדם להגשמה גסה. סעודת יום טוב היא סעודת מצוה פרטית של אותו חג ולכן אין המאכלים כל כך מגושמים, אבל בכל זאת קצה הגשמה יש בהם ונקרא „פרש חגיכם“, לכן מתענים בה"ב אחר יו"ט לברר אותה הגשמה. סעודת שבת אינה מגשמת כלל. „פרש חגיכם“ ולא „פרש שבתכם“. מלבד כשהאדם אוכל את מאכלי השבת לשם תאות הגוף בלבד, שאז המאכל מוריד אותו ממהותו. ומעשיה לכך: מעשה בהבעש"ט שהראה לתלמידיו בליל שבת שור מלובש בבגדי שבת יושב על יד השולחן ואוכל. היה זה איש אחד שאכל סעודת שבת לתיאבון ונהנה מאוד מבשר שור שמן... אלא שסעודת שבת, אף על פי שאינה מגשמת, אינה מזככת. מה שאין כן סעודת מצוה: האכילה מזככת. היתרון שבסעודת מצוה על סעודות שבת ויו"ט הוא, שביו"ט מצווים על „אכלו משמנים ואתו ממתקים“ ואף בשבת מצוה להרבות במאכלים. צריכים להנות את הגוף במאכלים, אלא שהנאה זו עצמה תהיה לשם שמים, לפי שכך היא מצות ד'. בסעודת מצוה כל הענין של אכילה ושתיה אינו נוגע. העיקר הוא המצוה שגרמה לסעודה. ועיקר העיקרים — ההתוועדות, המרבה אהבת ישראל. ולכן פועלת סעודת מצוה הזדככות. סעודת חג השבועות, נוסף על זה שהיא סעודת יו"ט, היא גם סעודת מצוה, סעודת קבלת התורה והמצוות. והדברים קל-זחומר: ומה כשמכניסים ילד לחדר עושים סעודת מצוה, כל שכן כשנכנסו לחדר („הביאני המלך חדריו“...) ששים רבוא יוצאי צבא לבד זקנים נשים וטף ללמוד „קמץ-אלף-א — „אנכי...“⁸. זוהי אופייה של שיחה — הרעיון מודגם בסיפור והסיפור איננו של אותות ו„מופתים“ אלא של תוכן ודרך ב„עבודה“. ולא שהסיפור מפליג את המופת. מובלעים בתוך המעשיות אף כמה מופתים, אלא שלא הם העיקר. „כל הענין אינו נוגע“. העיקר הוא הגרעין הפנימי של המעשיה, ה„בכך“ וה„יוצא מזה“.

שתי עובדות אופייניות אנו מוצאים ב„קונטרס“, המעידים על נפש פיוטית עמוקה של הרבי הרש"ב: א) בח"י אלול תרנ"ח טייל בקייטנה ואמר: בכל מקום שהעין רואה מרגישים את הרתמנות שעל הבריאה. השדות מעורטלים, האילנות ערומים, העשבים בראשים מורדים. הבריאה מתגעגעת להיות חדשה. צריכים לעשות תשובה...⁹. ב) הרש"ב היה נוהג אשר ביום האחרון לשבתו בקייטנה, היה מתבודד ביער ובשדה בשביל ברכת הפרידה עם האילנות שביער ותלמי השדה שטייל שם במשך הקיץ¹⁰.

בסוף ה„קונטרס“ בא „מאמר“ מיוחד במינו — „כללי החינוך וההדרכה“. חובר מאת הרש"ב וסודר על ידי בנו, הרבי הריי"צ. י"ז פרקים על תורת החינוך

8 עמודים 10—13.

9 עמוד 48.

10 עמוד 51.

וההדרכה, שהיא „תורה שלמה בהלכות מרובות מסתעפים לפרקי הדרכה ופרקי הנהגה, הן מצד המחנך והמדריך והן מצד המחונך והמודרך“. הפרקים כולם אינם מכוונים לחינוך חב"ד והדרכה חב"דית דוקא, וראויים לשימת לבם של העוסקים בחינוך בכלל.

עברית ואידיש משמשים ב„קונטרס“ בערבוביא. העתקות מ„יומנו“ של הרבי ו„כללי החינוך“ בעברית; השיחות שבעל פה — באידיש.

ההגדה בספרות החב"דית

יציאת מצרים תופסת במחשבה החב"דית מקום מרכזי. בין בספרים היסודיים של תורת החב"ד ("תניא", "לקוטי תורה", "תורה אור" וכו'), ובין ב"כתבים" וב"מאמרים" שבעל פה, מרבים לדבר על יציאת מצרים לא כעל זכרון שבעבר, אלא כעל עבודה שבהווה. המאמר שבהגדה "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים", הובא ב"תניא"¹ בלשון זו: "בכל דור ודור וכל יום ויום — כאילו הוא יצא היום ממצרים". וב"תורה אור"² נאמר: "דכל נפש ישראל צ"ל בכל יום בחינת יציאת מצרים וקריעת ים סוף... וכמאמר רז"ל בכל יום יהיו בעיניך כאילו היום יצאת מארץ מצרים". היכן נאמר "מאמר חז"ל" בלשון זו איני יודע, ואולי הכוונה לאותו המאמר של "בכל דור ודור" שבהגדה³. בעצם, כל עבודת ה"בינונים", שהיא "מדת כל אדם ואחריה כל אדם ימשוך"⁴, כל עבודה זו, המבוארת לפרטיה בג"ן הפרקים הנפלאים של ה"תניא", היא היא יציאת מצרים עצמה. "...כי הבינוני אינו מואס ברע, שזהו דבר המסור ללב, ולא כל העתים שוות, אלא סור מרע ועשה טוב, דהיינו בפועל ממש במעשה, דיבור ומחשבה, שבהם הבחירה והיכולת והרשות נתונה לכל אדם לעשות ולדבר ולחשוב גם מה שהוא נגד תאות לבו והפכה ממש..."⁵. וזוהי "בחינת יציאת מצרים, שנאמר בה כי ברח העם, דלכאורה הוא תמוה למה היתה כזאת, וכי אילו אמרו לפרעה לשלחם חפשי לעולם לא היה מוכרח לשלחם, אלא מפני שהרע שבנפשות ישראל עדיין היה בתקפו בחלל השמאלי, כי לא פסקה זוהמתם עד מתן תורה, רק מגמתם וחפצם היתה לצאת נפשם האלקית מגלות הסטרא אחרא היא טומאת מצרים ולדבקה בו יתברך"⁶. ואם על עבודת ה"בינונים" נאמר "כי קרוב אליך הדבר מאד בפין ובלבבך לעשותו" (כל ספר ה"תניא" "מיוסד על פסוק כי קרוב... לבאר היטב איך הוא קרוב מאד בדרך ארוכה וקצרה בעזה"י"), הרי אותו הדבר נאמר אף על

1 פרק מ"ז.

2 בשלח, בד"ה "לסוסתי".

3 וראה ב"לקוטי תורה", אמור, בד"ה "וספרתם": "...וכמארו"ל בכל דור ודור כו', שצ"ל בכל יום בחינת יציאת מצרים".

4 תניא, פרק י"ד.

5 שם.

6 שם, פרק ל"א.

יציאת מצרים התמידית, זו שישנה בכל דור ובכל יום. למה מזכירים בסוף פרשה שלישית של קריאת־שמע את יציאת מצרים? „שלא יאמר האדם בדרך שפלות היאך יגיע למדרגת היחוד בתורה ותפלה מאחר שהוא עדיין אינו סור מרע גמור וכו' זאת ישיב אל לבו שהשם הוא המוציא אותו מארץ מצרים, פירוש...⁷. ובמקום אחר: „...ולפיכך ואהבת את ה', שיהיה אלקיך ממש, ואל יאמר האדם שהוא רחוק מזה, כי על זה מסיים בסוף קריאת־שמע אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים שהיא ערות הארץ ונדבקנו בנו"ן שערי טומאה והקב"ה הוציאנו משם וכו', לפיכך גם עכשיו...⁸. שמא תאמר: מכיון שכן, אין יציאת מצרים ענין אלא ל,בינונים", אבל לא לצדיקים, שהרע שבנפשם כבר נהפך לטוב? לא כן, „יש כמה מדרגות ביציאת מצרים, דהיינו שגם בצדיקים יש בחינת יציאת מצרים ממצרים (מ"ם שניה שווייה, צד"י קמוצה) וגבולים, המגבילים...⁹. (והשוה מאמר ההגדה: „ואפילו כולנו חכמים...“).

אנו רואים, שלא בלבד במאמרים ובדרושים המיוחדים לפסח או לפרשיות השבוע שבספר „שמות“ משמשת יציאת מצרים אבן־פינה בתורת החב"ד. הרי זו נקודה מרכזית בכל זמן ובכל „ענין“ ו„ביאור“. ספרים חב"דיים מיוחדים על הגדה של פסח לא נתחברו, אלא שבתוך הביאורים החב"דיים שבסדורים שונים באו גם ביאורים להגדה. שלשה סדורים כאלה הם: א) סדור הרב בעל ה„תניא“. דרושי הסדור נאמרו מהרב, נכתבו על ידי בנו „הרבי האמצעי“, והוגהו על ידי הרבי ה„צמח צדק“¹⁰. נדפס לראשונה בשנת תקע"ו, ואחרי כן נדפס עוד כמה פעמים¹¹; ב) סדור „לקוטי תורה“ מאת הרב יהושע זעליג מהומיל¹². תכנו: „פירוש המלות על כל סדר התפלה נאסף ונלקט מספרי אדמו"ר הזקן... היינו ספר התניא ואגרת הקודש ותורה אור ולקוטי תורה שני חלקים והסדורים שלו שני חלקים, נרשם ככתבם וכלשונם ממש במאמרים קצרים השווה לכל נפש מישראל לעורר הלבבות לעבודת ד' זו תפלה“. לקוטיו הם קטעים קצרים מתוך מאמרים ארוכים, אלא שאותם הקטעים מכוונים למקומות המתאימים בסדור; ג) סדור עם „פירוש המלות על פי חסידות הנקרא בשם פירוש מהרי"ד“ מאת הרבי מלאדי, ר' יצחק דובער ז"ל, נכדו של ה„צמח צדק“¹³. בכל שלשת הסדורים יש גם „סדר הגדה של פסח“ עד

7 „תורה אור“, חיי שרה.

8 „לקוטי תורה“, ואתחנן, בד"ה „ענין קריאת שמע“.

9 שם, שלח, בד"ה „אני ד'“. וראה שם בד"ה „באור הדברים על פסוק אני“ בארוכה על המדרגות השונות, זו למעלה מזו, שביציאת מצרים.

10 ראה בהקדמת הרבי „האמצעי“ להסדור.

11 המדובר כאן הוא על הסדור יחד עם הדרושים. בלי הדרושים נדפס סדור הרב, קודם תקע"ו ולאחריה, לחוד.

12 פיעטרקוב, תרס"ז. 13 ברדיטשוב, תרע"ג.

אחר ברכת "ישתבח" (חסידי חב"ד אינם אומרים הפיוטים שבהגדה; מיד אחר ברכת "ישתבח" שותים כוס רביעי, אומרים ברכה אחרונה ומסיימים ב"לשנה הבאה בירושלים"). להגדה נלווה "פירוש המלות", כמו בכל הסדור. הגדה חב"דית מיוחדת נתפרסמה בשנת תרכ"ו (מקום הדפוס חסר) בשם "סוד קדושים", עם "שני פירושים גדולים ונוראים, אשר עד הנה בצירוף ההגדה לא היו נדפסים... ועל דרך חב"ד המה בנויים". אבל אין זה חיבור על ההגדה, אלא צירוף להגדה. המו"ל לקח מן המוכן את דרושי הסדור של הרב בעל ה"תניא" ודרושים אחרים מתלמידו הרבי משטראשיליה הרא"ה הורוויץ, ז"ל, וצירפם להגדה.

על חג הפסח בכלל, לאו דוקא על ההגדה, נדפס חיבור מיוחד של הרבי "האמצעי" בשם "שער האמונה" (או "נר מצוה ותורה אור"). עיקרו של הספר "מדבר במהות ענין מצות האמונה, שהיא היסוד והשורש לכל המצוות, וצריך כל איש מישראל להוסיף כח וחיוזק גדול מדי יום ביום באמונתו וכמו שכתוב וצדיק באמונתו יחיה", אבל יחד עם זה הוא "מיוסד על ענין מצה וקריעת ים סוף עד מתן תורה" (מדף השער). בהקדמה הארוכה של הספר אנו מוצאים מאמר מהגדה בתורת בסיס האמונה: "...העיקר והיסוד לכל העבודה האלקית היא מצות האמונה הפשוטה דוקא, ועל זה אנו אומרים בהגדה והיא שעמדה לאבותינו ולנו והיא היא מצות האמונה דוקא..." גוף הספר מתחיל בהסברת דברי הזוהר, שמצה היא "מיכלא דמהימנותא". בששים ותשעה פרקים מתבארים בהעמקה חודרת כל פרטי האופנים השונים שבאמונה ושייכותם לחמץ ומצה ולכל אותה שרשרת הנמשכת מיציאת מצרים עד מתן תורה. יש להזכיר גם ספריו של המעמיק החב"די הנפלא הגרי"א הלוי אפשטיין ז"ל, הידוע בשם "רבי אייזל האמליער" (נפטר תרי"ז), בעל "חנה אריאל". בין "עשרה מאמרות" שחיבר (מלבד ה"חנה אריאל" על התורה), שנים מהם מוקדשים לפסח: "מאמר יציאת מצרים" ו"מאמר מצה וכוסות" (כל "מאמר" הוא ספר שלם).

וכשם שהחסידות החב"דית בכללה מורכבת משלשה חלקים: "השכלה", "עבודה" ו"דרוש", כך התורות שעל ההגדה של פסח מכילות שלשה אלה. לרוב שלשה התחומים יונקים זה מזה, אלא שבמקום אחד גובר יסוד ה"השכלה", המנתחת את כוחות הנפש, פרפוריהם וזעזועיהם, ומרחפת בעולמות עליונים על הספירות והשתלשלותן ועל מה שלמעלה מעלה מכל "סדר ההשתלשלות", ובמקום שני המגמה העיקרית היא ה"יוצא מזה", ה"בכ"ן", העבודה, ושוב, במקום אחר, פירושי הפסוקים וביאורי המאמרים הם העיקר.

דרושי ההגדה שבסדור הרב הם בסך הכל חמשה. שנים מהם באים קודם ההגדה — "שער חג המצות". שניהם מיוסדים על הפסוק "ששת ימים תאכל מצות" (הראשון הוא משולש: "ששת ימים", "להבין שרשי הדברים הנ"ל", ו"להבין בתוספת ביאור בשורש הדברים הנ"ל"). שלשת המאמרים שבתוך ההגדה הם על

„עבדים היינו“, „והגדת לבנך“ ו„מצה זו“. מלבד האחרון, „מצה זו“, כל המאמרים הם גדולים בכמותם. דרושי הסדור כולם נוטים יותר ל„השכלה“ שבחסידות. לא לחנם נכתבו על ידי הרבי „האמצעי“. זוהי דרכו בכל ספריו הרבים שחיבר. דרושי הפסח אינם יוצאים במובן זה מן הכלל. ב„שער חג המצות“ מתבאר בארוכה ה„מיכלא דמהימנותא“ שיש במצה. האמונה בבריאת שמים וארץ מאין לישי, אינה מיוחדת לישראל דוקא. בעצם, „כח הפועל בנפעל“ לא יתכן גם לקראו בשם אמונה, „כי עיני בשר ישיגו גם כן“. מהצורך רק „להסיר העוורון דעיני בשר הרואים את הטפל לעיקר ואין משיגים ביטול הטפל היש לגבי האין העיקר“, ולשם כך „ניתקן כל סדר התפלה“ ופסוקי דזמרה עד קריאת שמע. כאן, במצות היחוד שבקריאת שמע, באים „למדרגה גבוהה הרבה מכל השבחים שבתחילה, וכולם לא היו רק חכנה אליה“. כאן, בקריאת שמע, היא „האמונה שנתייחדה לכנסת ישראל בלבד, והוא שיאמינו בבחינת סובב כל עלמין שלמעלה מעלה מגדר ההשתלשלות וגדר השפעה או התפשטות“¹ „לעצמותו ומהותו יתברך אין לעכו״ם חלק כלל רק ישראל לבדו חלק אלוך“. ואמונה זו נמשכת לישראל על ידי אכילת המצה. „אין התינוק יודע לקרות אבא עד שיטעום טעם דגן“. התינוק אינו יודע „בידיעה והשגה אמיתית באיכות הענין איך שהוא אביו דהיינו שהולידו וכיוצא“. בכל אלה „אין התינוק הקטן מכיר כלל“. ואף על פי כן „הוא קורא אבא אבא כשהוא בן ג' שנים ופחות“, והוא מכירו „בהכרה גמורה ולא יפנה לקרות לזולתו אבא“. ידיעה והכרה זו באה מ„למעלה מן הדעת“ ונמשכת לתוך דעת והכרה, „אלא שהולבשה והושפלה בבחינת קטנות המוחין“. בצאת ישראל ממצרים היו אף הם ב„קטנות המוחין מאד ומאד“ — „ואראך מתבוססת בדמיון“; „כי נער ישראל“ — ועל ידי „טעם דגן“ של מצה „נכנס בהם מה שלמעלה מן הדעת, שהיא השגת מהות אור אין סוף ב״ה, דלית מחשבה תפיסא ביה, לתוך דעת והכרה על כל פנים שידעו לקרות אבא“. ושוב מתבאר בהסברה חב״דית כחו של הדגן וההבדל שבין חמץ למצה וההפרש שבין מצת החובה של לילה הראשון למצת הרשות של כל שבעה. מתוך הדברים מתבארים גם הרבה מושגי קבלה: מוחין דאבא, גדלות ראשון וגדלות שני, ועוד ועוד. ב„עבדים היינו“ מתבאר ענין „פרעה אותיות הערף“ שכתוב בקבלה. ברצון יש שתי מדרגות: פנימיות („חפץ“) וחיצוניות („רצון“). במשלים שונים מתוארים שני מיני הרצון למטה, ושוב אותן שתי הבחינות למעלה. מפנימיות הרצון נמשכת ההשפעה לישראל („יאר ה' פניו אליך“), ומאחוריים וחיצוניות נמשך גם לאומות העולם, והוא בחינת „הערף“, שמשם ינק פרעה. בגלות מצרים היתה ההמשכה לישראל דרך ה„עורף“ של פרעה („עבדים היינו לפרעה במצרים“) ובגאולת מצרים באו מבחינת „כי פנו אלי עורף“ למדרגת „ואנכי תרגלתי לאפרים קחם על זרועותי“. רעיון זה עטוף במאמה בתוך „השכלת“ רזי קבלה עמוקים. המאמר „והגדת לבנך“ עוסק בבירור השאלה הידועה איך אנו תולים מצות מצה ב„על שום

שלא הספיק בצקם של אבותינו להתמיץ, והרי עוד בעשור לחודש כבר נצטוו על „מצות ומרורים יאכלוהו“. מבדיל בין מצה של לילה הראשון ובין זו של שאר הימים, שלא נהגה בפסח מצרים, על פי שיטת הקבלה דרך הצינור החב"די. בסוף המאמר, כאילו דרך אגב, מבאר את „הקהה את שיניך“ שבהגדה: „שכשתקהה השינין שבאותיות רשע ישארו אותיות רע ויאבדו לגמרי וזהו הבירור שלו וכו' וכמו שכתוב תמות רשע רעה“. ב„מצה זו“ דן שוב באותה השאלה בצירוף מה ש„ידוע קרשיא שניה דכתיב ויאפו את הבצק וכו' וזה היה בסוכות ומרעמסס לסוכות כמה מילין ואיך לא נחמץ בזמן רב כזה והלא שיעור חימוץ בשעה קטנה כשיעור מיל“. הביטול במציאות שהיה להם מחמת „שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא“ בקירוב גדול לא נתן לשום התנשאות וגסות להסתעף ולהתפשט, וזהו: „מצה זו שאנו אוכלים על שום מה“ („מה“ הוא ביטול, בחינת „ונחנו מה“).

בסדורו של הרב זק באו תשעה עשר לקוטים על ההגדה. לקוטים ממקומות שונים של תורת הרב בעל ה„תניא“, ביחוד מהמאמר „להבין מה שכתוב בהגדה מצה זו“ שב„לקוטי תורה“¹⁴. כמה קטעים הועתקו ממאמר זה על פיסקות שונות שבהגדה. אחד מהם: „בעבור זה לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור“ הוא ענין של „היום לעשותם“. הבחירה היא בעולם הזה, שלעומת „החיים והטוב“ יש „המות והרע“. היום יש „מרור, גימטריא מות“, כי „הגשמיות נקרא מות ורע שהוא כלה ונפסד, והרוחניות נקרא חיים וטוב, ועל כן צ"ל מרור ומרירות ממה שנמשך אחר הגשמיות“, ויש גם „מצה, שהוא ענין השימור מהחימוץ“, אבל לעתיד לבוא, כשהיה „בלע המות לנצח“, בין ברוחניות ובין בגשמיות, והחמץ „לא יהיה בחינת יש וגסות דקליפה, אלא על דרך ויגבה לבו בדרכי ד'“, אז כבר לא תועיל התשובה. קטע ממאמר ב„תורה אור“¹⁵ מבאר את הפסוק „וימררו את חייהם“ בדרך ה„עבודה“: „איך שעל ידי גלות מצרים צריך לשית עצות בנפשו לצעוק אל ד' בתפלה ולהתמרמר במר נפשו על חיינו דהיינו על חיות אלקות שבתוכו שהוא חיות העיקרית של האדם“. אופני עבודה שונים מבוארים על כל מלה ומלה מאותו פסוק עד שמגיע ל„בפרך“, שיש בו שני פירושים, „א' לשון טורח ומלאכה כבדה, הן בבחינת סור מרע והן בבחינת ועשה טוב צריך הוא לשנות רגילותו וטבעו, ופירוש הב' הוא לשון פה רך, וזה ישים האדם אל לבו כמו כעס וקנאה וגדלות והתרוממות אחד על חברו, זה הכלל מענה רך משיב חימה, ולא חימה של חברו בלבד אלא אף חימה שבו, דהיינו...“

ההגדה שבסדור מהרי"ד (הרבי האחרון מלאדי) מתחילה אף היא ב„שער חג

14 פרשה צו.

15 שמות, כד"ת „קול דודי“.

המצות". אבל "שער" זה אינו מדבר על גוף החג ומהותו, כדרך ה"שער" שבסדור הרב. כאן יש להבין את ה"שער" במובן של הקדמה: המדובר בו הוא על חודש ניסן בכלל. נוטה יותר לחלק הדרוש שבחסידות. "באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים". "למלכים", פירש רש"י: "משום שלום מלכות", על דרך "במלך שלמה, מלך שהשלום שלו" (בגמרא, אגב, למדו דין ראש השנה למלכים ממלכות שלמה). שהמלך צריך להיות בטל להשם, ויהיה שלום מחבר ב' הפכים". ובניסן "נגלה עליהם מלך מלכי המלכים", ולכן אז הוא "ראש השנה למלכים" ואחרי כן "לרגלים", כי רגל כח ההילוך" וכו'. מאריך לבאר מה ש"בניסן נגאלו ובניסן עתידים להיגאל" ואת מחלוקת של ר' אליעזר ור' יהושע (ר' אליעזר סובר בתשרי עתידים להיגאל) באופנים שונים וכולם בדרך חב"דית. בהגדה עצמה באו שלשה מאמרים ארוכים ומקיפים: "הא לחמא", "מה נשתנה" ו"כנגד ארבעה בנים", ועוד שנים קצרים: "מצוה עלינו לספר" ו"אילו קרע לנו את הים". כל מאמר מבאר לא את "דיבור המתחיל" בלבד, אלא את כל הפיסקא כולה. ב"מה נשתנה" בא המאמר בשתי נוסחאות: נ"א ונ"ב (נוסח א' ונוסח ב'). כל "קושיא" מארבע ה"קושיות" מתבארת גם בנ"א וגם בנ"ב לפי הקבלה בתוספת הסבר חב"די. פרשה רחבה, המורכבת מכל שלשת החלקים של החסידות החב"דית, מגוללת ב"ארבעה בנים". בראשיתו עוסק המאמר בשאלת ה"חכם" ("מה העדות...") ומבדיל בין "אתכם" של החכם ל"לכם" של הרשע. השאלה היא על ירידת הנשמה לגוף, ו"בעומק יותר": למה הוצרכו המצוות להינתן לנו בגשמיות ולא מספיק קיומן ברוחניות על דרך ש"אברהם אבינו קיים כל התורה", שאינו אלא קיום רוחני. בארוכה מבוארת בו ה"מעלה יתירה ונפלאה" שיש בקיום המצוות שלנו "יותר ממה שקיים אברהם". שוב מתבאר בו, שלפי ה"פרי עץ חיים", ארבעה הבנים הם כנגד ארבעה העולמות, ו"על דרך עבודה ג' מדרגות אלו דג' בנים הם המבוארים בתניא צדיק בינוני ורשע", והם הם שלש מדרגות של עבודה: "עבד כנעני, עבד עברי ואמה העבריה". הניתוחים המעמיקים של שלשה מיני עבדים בעבודת השם, באו בסגנון מוסבר ומושך¹⁶.

אף בשבעה החלקים של הספר "מגן אבות" מהרבי מקאפוסט, ז"ל, באים ענייני יציאת מצרים לא בלבד בדרושים המיוחדים לפסח, אלא אף בדרושים שונים של כל השנה. בין דרושי הפסח שבחלק שלישי, שנים מהם באים על "דיבור המתחיל" מהגדה: "מצה זו" ו"כמה מעלות טובות". ב"מצה זו" מבאר ענין פסח, מצה ומרור, ההפרש בין מצה לחמץ מצד אחד ובין מצה למצוה מצד שני, המעלה שיש ב"אתכפיא" יותר על "אתהפכא", ועוד. את ה"מעלות טובות" הוא מבאר אחרי

16 וראה בענין שלשה העבדים ושייכותם ליציאת מצרים ב"מגן אבות" להרבי מקאפוסט. חלק ז', בד"ה "להבין ענין קריעת ים סוף".

הקדמות ארוכות כך: יש "טוב ד' לכל" ויש "טוב ד' לקויר". ההשפעה החיצונית להחיות העולמות היא בחינת "טוב ד' לכל" ("ורחמיו על כל מעשיר"), אבל ההשפעה הפנימית מיוחדת לישראל דוקא, "לקויר". כמה מעלות טובות נמשכות מבחינת "טוב ד' לקויר", ולכן הן "עלינו" דוקא. ושוב יש שני מיני השפעה: בחינת "די" ("שאמר לעולמו די"), שהוא רק מילוי החסרונות בלבד ("די מחסורו אשר יחסר לו"), ובחינת "והריקותי לכם ברכה עד בלי די". ולכן אומרים הרבה פעמים "דינו" בשביל להמשיך מבחינת "עד בלי די". ההסברה החב"דית המצורפת לפירושים אלו מוציאתם מכלל סתם פירושים ומרוממתם למדרגת רעיונות אמת של חכמי האמת.

*

בצורה מיוחדת באו פירושים חב"דיים להגדה ב"שיחות" אדמו"רי חב"ד בלילי הסדר. דרכם של אדמו"רי חב"ד להתחיל הסדר הראשון תיכף אחרי תפלת ערבית ולא להאריך בו יותר מדאי, כדי להספיק לאכול האפיקומן קודם חצות. בסדר השני, ליל יו"ט שני של גלויות, היו מתחילים בשעה מאוחרת, והיו מאריכים הרבה בביאור ההגדה בדברי חסידות והתעוררות לעבודה. ויש שהיו נוהגים לתבל לפרקים את דברי החסידות בספורים שונים. השיחות של הרבי הריי"צ ז"ל (נפטר בשנת תש"י) בחג הפסח תש"ג נתפרסמו בחוברת מיוחדת¹⁷.

לא היא "שיחה" ולא הוא "מאמר". במאמר בא הענין המתבאר במרוכז ובמסודר ובהרחב הביאור, ובשיחה באים הענינים מקוטעים ומקוצרים, ויש אשר מרומזים, בבחינת "די לחכימא ברמיזא", ובהפסקות בין קטע לקטע, ויש אשר דברי התעוררות ומוסר שאין להם מקום באופן ישר ב"מאמר", קונים שביתתם ב"שיחה". הרבו ביותר ב"שיחות" חב"דיות הרבי הריי"צ, ויבדל לחיים, הרמ"מ, הרבי של עכשיו.

כשהגיע הרבי הריי"צ באחד מלילות הסדר לפיסקא "הא לחמא", ביאר הדברים על יסוד המבואר בקבלה כי "אבות" הם מוחין, ו"לחמא עניא" הוא הגלות, ואמר: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא", הגלות אכל את המוחין. עבודת המוח היא תחיית המתים. אין דבר קר יותר ממת. והמוחין הם קרירות, מתינות, התיישבות וסדר, בניגוד להתפעלות והתרגשות. וכשמאיר אור אלקי במוח, זהו תחיית המתים. אף הוא הרחיב הדבור על עבודת המוחין ועבודת המדות, ועל ההבדל שביניהם באופן פעולתם על הזולת: במדות יש מקום להשתוות עם הזולת, והקטן יכול להשתוות אף עם היותר גדול, אבל מוחין פועלים ביטול על הזולת, ואיש פשוט כשרואה בעל מוחין הוא מתפעל ובוטל, הגם שאינו מבין אותו כלל.

17 "לקוטי דבורים" חג הפסח תש"ג, ניויורק תש"ג.

ולחסבר הדברים סיפר שתי מעשיות, אחת בנוגע להשתוות במדות, ואחת בנוגע לביטול של מוחין¹⁸.

את „ימי חיך הימים, כל ימי חיך להביא הלילות“ פירש: „להביא“ מובנו להכניס. צריך להכניס חיים בימים ולהכניס חיים בלילות. וחכמים מוסיפים: „ימי חיך העולם הזה“. יש להכניס חיים לא רק בימים ובלילות, אלא אף בכל עניני עולם הזה, שיהיה עולם הזה של יהודי. ואף כאן סיפר מעשיה אחת בשביל להדגים את ההבדל בין חיים טבעיים של יהודי לזה של גוי¹⁹.

ב„אחד חכם ואחד רשע“ אמר: לכל אדם מישראל, בין שהוא חכם ובין שהוא רשע, יש ה„אחד“. לכל אחד יש הנפש האלקית, חלק אלוך ממעל ממש, ואם הוא רשע הרי זה בבחירת עצמו, אבל מלמעלה נתנו גם לו את ה„אחד“, ואפשר גם בכחות גדולים יותר, שהרי ב„משביעין אותו תהי צדיק ואל תהי רשע“ יש גם המובן של „משביעין“ מלשון „שובע“, אלא שאין הוא מנצל את כחותיו.

אגב: הרבי העכשוי, הרמ"מ, אמר באחת משיחותיו: למה העמידו את הרשע מיד אחר החכם, והרי לפי הסדר מקומו לאחרונה, אחר „שאינו יודע לשאול“? אלא, שהכניסו את הרשע לתוך הסדר של פסח כדי לתקנו, כי „לא ידח ממנו נדח“, ולתקן את הרשע יכול רק החכם, אף הוא הוסיף: ולמה „מתחילים בגנות“ של „מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו“, והרי אין לזה שום קשר עם יציאת מצרים? אלא, שמלבד ארבעה הבנים יש גם בן חמישי, זה שאינו שואל כבר שום שאלות כלל, ולא מפני שאינו יודע לשאול, אלא מפני שנרתק כבר לגמרי ואין לו ענין ויחס לה„סדר“ וליהדות בכלל. לו אי אפשר להשיב, שהרי אינו בא כלל אל ה„סדר“. שמא תאמר: כבר אבד סברו ובטל סיכויו של זה? לא. אף מזה ושכמותו אסור להתייאש. החובה להשפיע ככל האפשר גם עליו וסופו שישוב גם הוא. ולכך אומרים „מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו“, כדי לתקן ולברר אף את אלה שחושבים את עצמם לבני תרח והולכים בדרכי תרח.

*

הגדה חב"דית מיוחדת במינה היא: „הגדה של פסח“ עם „לקוטי מנהגים וטעמים“²⁰ של הרמ"מ שניאורסון (עכשיו הרבי החב"די). החב"דיות שבה באה לידי ביטוי בנוסח ובמנהגים, אבל לא בפירושים, דרושים ורעיונות. לא לכך נועדה הגדה זו ולא לכך נתכוון המחבר. אבל מבחינה של „מנהגים וטעמים“, ועליהם יש להוסיף „דינים ומקורים“, ובעיקר מקורים, הרי זו הגדה נפלאה שמעטים דוגמתה, ומתאימה לכל אדם מישראל, כחסיד כאשר איננו חסיד. אלמלא הייתי חושש

18 ראה „ספורי חסידים“, מועדים, עמוד 291.

19 ראה „ספורי חסידים“, שם.

20 ניריורק, תש"ו (הופיעה אחרי כן גם במהדורות נוספות).

לסלידתם של חסידים מהגדרת חול לעבודת קודש, הייתי אומר שזוהי עבודה מדעית ממדרגה ראשונה. על כל פנים: פנינה בספרות ההגדית. בקיצור נמרץ ניתנים לפנינו לכל פיסקא ולכל משפט ולכל ניב של ההגדה המקורות בראשונים ובפוסקים, יחד עם תמצית הדינים והמנהגים השייכים לאותו מקום ב"סדר", בצירוף פירושים מתאימים מלוקטים ממבחר המפרשים הראשונים והאחרונים. ואין בית המדרש בלא חידוש. בכמה מקומות מחדש המחבר אף פירושים וטעמים משלו. מהם בהלכה ומהם בקבלה ומהם בפשט. הרי פשט פשוט וישר, ולא עמדו עליו המפרשים. "וירא את ענינו זו פרישות דרך ארץ, כמה שנאמר וירא אלקים את בני ישראל וידע אלקים". כמה מפרשים הקשו שאין מססוק זה שום ראיה לפרישות. אבל "כוונת הדורש מובנת בפשיטות". הראיה אינה מתייחסת אלא לתיבת "וירא", ולא לדרשת "זו פרישות דרך ארץ", שאינה באה אלא במאמר המוסגר, וכאילו אמר: "וירא את ענינו, כמה שנאמר וירא אלקים את בני ישראל". והרי על דרך זה יש אחרי כן: "ואת לחצנו זה הדחק, כמה שנאמר וגם ראיתי את הלחץ" וכו', וכן: "ובמורא גדול זה גילוי שכינה, כמה שנאמר או הנסה וכו' ובמוראים גדולים" וכו'. אף שם אין הראיה על הפירוש של לחץ ושל מורא גדול, אלא על הענין (ואמנם המפרשים נדחקו גם שם).

ופטור בלא כלום וכו'. הרי גם פירוש חב"ד, בשם "לקוטי תורה"²¹: למה מניחים המרור בקערה של ה"סדר" באמצע, והרי לכאורה מקומו בקו שמאל, כי הוא בחינת גבורות? אלא "שהמרירות מעורר המשכת רחמים רבים, כאשר תשתפך במר נפשו ויבוא לידי מרירות גדולה איך שהוא רחוק מאלקות, ועל ידי זה מעורר בחינת רחמים רבים" (רחמים, כידוע, הוא בקו האמצעי).

ענין רב יש בכל מנהגי "בית הרב", אדמו"רי החב"ד, שבאו בהגדה זו. מהם שכל חסידי חב"ד נוהגים כך, ומהם המיוחדים ל"בית הרב" בלבד. לרוב באו גם טעמים למנהגים אלו. הרי המנהג האחרון: אין אומרים "חסל סדור פסח". ובשם הרבי הריי"צ: לפי שאצל חב"ד אין חג הפסח מסתיים; הוא נמשך לעולם.

יוצא מזמן לזמן ע"י איגוד תלמידי התמימים, בהשתדלותו של מנהל האיגוד הרב שניאור-זלמן גוראריה. בעריכת הרב ר' יחזקאל פייגין (שערי חסידות) והרב ר' יהודה עבער (שערי תורה)*. עורך כללי: הרב שמואל זלמנוב. שנה ג'. חוברת שביעית. מוקדשת לחג הגאולה י"ב וי"ג תמוז, ווארשא תרצ"ז, קכ"ד עמודים.

היו זמנים, שהחסידות החב"דית היתה מאוחדת בהשקפותיה ודעותיה, לא בלבד בענינים הקשורים באופן ישר לתורה ועבודה, אלא אף בכל הנוגע לשאלות החיים. הם, החיים עצמם, לא היו אז מפוצלים ומפורדים כל-כך לגווני-גוונים ולזרמים מזרמים שונים. חותם ידוע — החב"די, למשל — שהוטבע על חיי אדם כבר הספיק להכניס לתוך מסגרת קבועה וקצובה את האדם כולו, על מהלך מחשבתו, אורח-חיינו ושיחורושיגו. עם שינוי הערכים והמהפכות העולמיות של הזמן האחרון נשתנו פני הדברים. בעיות חדשות עומדות בפני הציבור ובפני היחיד. מפלגות וכתות ואגודות שונות קובעות את יחסי האדם לכל שאלות החיים. אין גישה אחידה ואין פתרון אחיד. והחב"דיים, המפורדים ומפורדים אף הם, כאחיהם כל בית ישראל, בארבע כנפות הארץ, נפגשים כמותם פנים אל פנים בכל אותן השאלות והבעיות. והחב"דיות כשהיא לעצמה אינה עושה אותם שוב חטיבה אחת. אנו מוצאים בהם, למשל, בלתי-מפלגתיים (והם הרוב), אגודאיים, "מזרחים" ואפילו משאר מפלגות. החוט המקשר אותם — נוסח התפילה בשדרות התחתונות ולימוד חסידות לצורותיו השונות, בשכבות העליונות. במובן ידוע אולי גם נוסח חיים פרטיים, שיש לו גוון חב"די מיוחד. יוצאים מן הכלל — "התמימים", לשעבר חניכי הרשת המסועפת של ישיבות "תומכי תמימים". כל שכן אלה, שמסתופפים גם עתה בצילה של הישיבה "התמימית". הללו מהווים באמת גוש אחד, גוף מוצק. אין לה ישיבה בעולם, שחניכיה יהיו קשורים כל כך אחד לחברו לא בתורת חברים בספסל הישיבה בלבד אלא בתורת חברים ממש, במחשבה ומעשה, לשעה ולתמיד. היסוד התוסס של הציבור החב"די בכל מקום הם ה"תמימים". הם הפעילים, המעוררים, המזרזים, "רוח החיה באופנים". על בעיות החיים הציבוריים יש להם פתרונים מן המוכן. ואם אין — הרי הם מחכים להוראות ולפקודות מהרבי. ואם אין בידם לכופף את

(*) שניהם, הרב פייגין והרב עבער ניספו מידי הנאצים. הי"ד!

דעתם על הציבור הרחב של החב"דיים בכל היוצא מתחום החסידות, הרי במה שנוגע לכל הנכנס במישרים לתחום זה, לרוב, השפעתם הם היא הגוברת. ולאו דוקא מפני שכך דרכם של הסבילים להיות כפופים ביודעים ובלא יודעים להפעילים; ברצון מקבילים החסידים החב"דיים את מרותם של ה"תמימים" בכל הנוגע ללימודי חסידות וכיוצא.

תפקידו של "התמים" לשמש בטאון לה"תמימים". "חברינו התמימים שיחיו — נאמר ב"פתיח דבר" לחוברת הראשונה — פזורים ונדודים על פני מרחבי תבל במדינות שונות, רחוקים איש מרעהו בריחוק מקום והפסקי גבולות ומחיצות שונות... אין אחד יודע משלום רעהו, מעמדו ומצבו, ואין האפשרות להתדבר יחד בענינים עיקריים הנוגעים לפעולותיו בחינוך היהדות והרבצת התורה. המצב הזה דרש מאתנו ליצור במה מיוחדת, שמעליה ישמע קולנו, קול תורה תמימה בנגלה ודא"ת ("דברי אלוקים חיים", מונח חב"די לחסידות), ומעליה יאמרו דברי התעוררות והוראות שונות בעבודה העמוסה עלינו בתור תמימים לפעול בהרבצת התורה והפצת לימוד החסידות..." יפה עשו העורכים, שלא ייחדו את "התמים" אלא למטרות המאחדות את כל החב"דיים כולם — תורה וחסידות — ושאין בהן משום "פוליטיקה" ולא כלום.

התחיל ה"תמים" להופיע בשנת תרצ"ה. שש החוברות, שיצאו בתרצ"ה—צ"ו, רכשו להן אהדה והתעניינות לא בלבד בין "התמימים" והחב"דיים אלא אף בחוגים רחבים של היהדות החרדית-התורנית, שאינם נזקקים למרות אדמו"רית. אף החוברת שלפנינו אינה נוטה ממסלולן הקבוע של החוברות הקודמות. "שערי חסידות" ו"שערי תורה" — אלו הן הנקודות המרכזיות של המאסף. אלא שמסביב להן ועלידן באים עוד כמה מדורים: "כתבי קודש", "אגרות קודש", "דברי ימי חסידים", "שלום אחים" ועוד.

במדור הנקרא בשם "שערי חסידות" באים שאלות ותשובות וביאורים בענינים שונים של תורת החב"ד מ"תמימים" וחסידים שונים. יש בעצם הדבר משום חידוש. הורגלנו לראות תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אבל ויכוחים ו"חידושי תורה" בחסידות בצורה של קושיות ופירושים ובאמצעות של קובץ עתי — הרי זה דבר שלא היה נהוג עד עתה. והדבר הוא בעתה. כיוונו את השעה. יש בכך כדי להכניס רוח-חיים בחסידים ה"פזורים ונדודים על פני מרחבי תבל". בחוברת שלפנינו באו חמש שאלות. כולן — מ"החפץ בעילום שמו". מהן שאלות, שאינן נוגעות להבנת איזה ענין חב"די כשהוא לעצמו, אלא שהדבר קשור במה שהובא בספרות החב"דית. הרי, למשל, שאלה קצרה: "בסידור אדמו"ר הזקן, בדרוש חנוכה, בד"ה "ובכ"ז יובן" וכו', איתא בשם חז"ל דמצות מזוזה שקולה כנגד כל המצוות. לא נודע לי מקורו"¹. לא דקדק אמנם השואל קצת בלשון

ה"סידור". לא בשם "חז"ל" הובא שם המאמר, אלא סתם: "אמרו". אלא שהשאלה עצמה, כמובן, דורשת תשובה. ויש גם שאלות חב"דיות טהורות. סתירות, למשל, ממקום למקום. דוגמא: ב"תורה אור", פרשת ויחי, מבואר, שפרשה ראשונה של קריאת שמע היא בחינת ראובן, ראיה ("כי ראה ה'... כי עתה יאהבני", ובגמרא: "ראו בן"), התקרבות לאלקות דרך אהבה וחיבה. ופרשה שניה — בחינת שמעון, שמיעה הגורמת יראה ("ה' שמעתי שמעך יראתי"). ואילו בפרשת וארא מבואר, שבחינת האבות היא ירושה לבניהם אחריהם, אבל שאר מעלות הצדיקים כגון השבטים ראובן, שמעון ולוי, יש לך אדם שאין בו כלל בחינות ומדריגות אלו (אותו עמוד). דומה, אגב, שאם שאלה היא זו יש להרחיבה יותר. הרי גדולה מזו מצינו במקומות אחרים, שדוקא בחינת השבטים קרובה יותר להשתרש בכל ישראל מבחינת האבות, ואין האבות יכולים להשפיע על ישראל אלא באמצעות השבטים. על שאלות שבאו בחוברות הקודמות משיבים רבנים "תמימים" שונים (ממאנציסטיר של אנגליה, מקובנה של ליטא, מאוטבוצק של פולניה ועוד) כאן. הענינים: זמן ולמעלה מהזמן (ישוב לדברי ה"תניא"², מקושיית השואל מהכתוב ב"דרך מצותיך" לה"צמח צדק"); שני ענינים שיש בדעת: הכרה והרגשה וההפרש שיש ביניהם (תשובה לשואל על המבואר ב"תורה אור", שבחינת "עמלק" הוא "דעת דקליפה", והרי כתוב בשם האר"י ז"ל, ש"הקליפות אין להם מוח הדעת"); התפילה בתורת "עבודה שבלב" והחידוש שבתפילה לגבי מצות האהבה (ביאור ארוך מהרב פייגין, מזכירו של הרבי, להערת השואל על ה"סתירה" שמצא ב"תניא" בענין תפילה אם היא מדאורייתא או מדרבנן).

אבל אין החסידות של הקובץ מצטמצמת באותו מדור של "שערי חסידות" בלבד. באים גם מאמרים וביאורי ענינים מהרבי בעצמו, או מהאדמו"רים הקודמים. בחוברת שלפנינו התחילו להדפיס את "קונטרס התפילה" לאדמו"ר הרש"ב (אביו של הרבי הרי"צ). ה"קונטרס" נכתב בשנת תר"ס ונתפרסם בטפסים רבים על ידי מכוונות-כתיבה שונות. בשנת תרפ"ד נדפס ה"קונטרס" בוילנא, דפוס ראם. עתה מפרסמים אותו מחדש ב"התמים" בהוצאה משוכללת, בסידור לפרקים ו"קיצורים" ובהקדמה מאת הרבי הרי"צ. כאן נתפרסמו רק שני הפרקים הראשונים של הקונטרס. "המשך יבוא".

"מאמר דא"ח", שדרש הרבי בפורים-קטן תרפ"ז במוסקבה, על הפסוק "וקבל היהודים את אשר החלו לעשות", מתפרסם אף הוא בחוברת זו. חמשה עשר פרקים במאמר. בהמשך הדברים מבוארים בו: גדרו של השם "רעיא מהימנא" שמשה רבינו נקרא בו; חילוקי המדריגות של ראש, גוף ורגל והיתרון שיש גם ברגל לגבי הראש; יתרון המעלה שיש בלימוד לרבים לאנשים פשוטים דוקא; שתי

מדריגות שיש ב"רעותא דליבא", זו שבאה על-ידי התבוננות שבמוח וזו שהיא הרצון העצמי שבנשמה; העדר המציאות אף שמכל מקום נשאר במציאות וביאור ענין זה בעבודה.

לשיחת היום היה אז במוסקבה דרוש-החסידות האמור. במכתבו של עד-ראיה, המתפרסם בקובץ, מסופר על הרושם האדיר, שעשה הדרוש על הקהל הגדול שהצטופף בהמוניו לשמוע את דברי הרבי ועל ההתרגזות הגדולה, שהדבר עורר בחוגי הייבסקציה עם ליטבאקוב בראשם (הוא ליטבאקוב שלבסוף נפל בעצמו בפח וג.פ.א.ו. ומת בבית-האסורים). לאחרונה שימש דרוש זה אחד הגורמים למאסרו של הרבי בחודש סיון אותה שנה.

על המאסר עצמו הוקדש בחוברת זו מדור מיוחד: "קונטרס המאסר והגאולה". ממכתב הרבי, שבא בראש ה"קונטרס", מתברר, שמאסר זה של תרפ"ז הוא המאסר השביעי שלו. חמש פעמים נאסר בימי שלטון ה"צאר". לפנינו מסופר בפרטות על שני המאסרים הראשונים, ובחוברות הבאות יבואו תיאורי המאסרים האחרים. מעניין ביחוד המאסר השני, שבא על ידי מלשינות לשר ההשכלה של גליל ווילנא (על גליל זה נימנו: פלכי ווילנא, מינסק, וויטבסק ומהליב) על ישיבת "תומכי תמימים". העלילות היו: "התלמידים לומדים חכמה נסתרה, אשר בעיקרה משקצת ומתעבת את המדעים הכלליים; את תלמידי בתי הספר החוקיים קוראים בשם אפיקורסים, ואת המורים אשר קבלו תעודות קוראים בשם עוכרי ישראל; בן הרבי, שהוא מנהל הישיבה, עושה הכל בכדי לשחרר את הלומדים מעבודת הצבא". הוסיפו, כי "משחד הוא את המשטרה המקומית וגם המחוזית, על כן החקירות והדרישות של המשטרה המקומית והמחוזית חשודות". השתלשלות הענין מסופרת בארוכה ובדייקנות של מסירת העובדות כהווייתן בצירוף העתקות מהתעודות הרשמיות של השלטונות.

ערך חשוב מבחינה היסטורית יש לחומר המתפרסם ב"התמים" על ראשית ימיה של תחסידות. חומר זה מתחלק לשנים: "אגרות קודש", ודברי ימי החסידים הראשונים. ה"אגרות" מכילות בעיקר המכתבים של ה"גניזה" (ארכיון) החרסונית. "גניזה" זו, שנתגלתה בשנת תרע"ת, עם פרוץ הבולשיביקים בחרסון, עוררה רעש גדול בעולם החוקרים. כל המכתבים של ה"גניזה" היו חתומים בשעוה בגושפנקא רשמית ומסומנים במספרים. המכתבים הוחרמו בעת החיפוש אצל הצדיק מרוזין בשעתו. משנתגלו המכתבים קנה אותם בכסף מלא עשיר חב"די ידוע ומסרם במתנה להרבי הליובאוויצ'י, הרש"ב. ספרות שלמה כבר נוצרה על "גניזה" זו, ובשעה שכמה מהחוקרים סבורים שהמכתבים מזוייפים, הרי דעת הרבי הרש"ב היא, שהמכתבים כולם הם נכונים ואמתיים, אלא שאינם מקוריים; כלומר: רק העתקות מגוף המכתבים היו אצל הרוזיני. בחוברות "התמים" הולכים ומתפרסמים כל המכתבים. ענין רב יש בהם. המכתבים שבחוברת שלפנינו הם מהרב המגיד

ממזריטש, מבנו „המלאך“, ומה „החבריא“ של המגיד. כמה הלכות היסטוריות יש ללמוד מהם. דוגמא אחת: לפי המסופר ב„בית רבי“ היתה החלטתו של אדמו"ר הזקן בעל ה„תניא“ לנסוע לארץ־ישראל ביחד עם הרמ"מ מהורודוק, ז"ל, וסייעתו (עליית החסידים הידועה של שנת תקל"ז), אלא שבבואו למוהליב שעל הדנייסטר חזקו עליו הפצרות החסידים לבל יעזבם — וחזר בו. אבל בהמכתב רנ"ז, מיום א' מקץ תקל"ז, המתפרסם כאן, מכתב של הרב לר' ישראל מפולוצק, אנו קוראים: „אודיע את כ"ק י"נ (יחיה נצח), כי גמרתי בדעתי שבל אסע לארה"ק תוב"ב מכמה סיבות שונות, והסיבה העיקרית היא כי על מי אוכל לעזוב את אנ"ש וכו'. הרי שעוד בשנת תקל"ז כבר החליט לבלי לנסוע.

המדור „שערי תורה“ שבקובץ מוקדש הוא כולו לחידושי תורה. משתתפים בו רבנים, רמ"ם ו„תמימים“ בהווה. ארכו כבר הדברים — וחבל. נסתפק בקו כללי: סברות יפות, ומאמצים לחדור לתוך עומק הדברים. ביחוד מעניינים חידושי של הרב יהודה עבער, הר"מ של „תומכי תמימים“ באוטבוצק. אין הוא חס, אגב, על סרחתו ומאריך הרבה בהסברת כוונתו בעתרת מלים, אבל אריכותו אינה מייגעת את המעיינים. הענינים הנידונים: כתב על גבי כתב (הרב ריבקין, ר"מ ב„מתיבתא“ בברוקלין של אמריקה); גדרם של שואל ושוכר ושומר (חרב עבער); בהמה שאכלה סם המות ועל משנה אחת ב„תמיד“ (הרב דובאוו, ר"מ במאנשיסטיר); הערות בענינים שונים (י—ר; על ההערה האחרונה — איך יצויר מאמר ביבמה בעל כרחו, הרי אינה זוכה בהכסף בעל כרחו — יש תשובה ארוכה בשו"ת „דבר אברהם“ להרב דקובנה³); קנין חליפין בעבד עברי (אחד התלמידים); כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו (רח"מ בויקעט).

נעיר, לאחרונה, על ידיעה חשובה, שלא באה בגוף הקובץ, אלא בחלק המודעות שבו. „איגוד עולמי של חסידי חב"ד והתמימים נוסח האר"י“ — על יצירה חדשה זו מבשר ועד־הפועל של ה„איגוד“. האיניציאטיבה יצאה, כמובן, מהרבי — וההנהלה נמסרה לחתנו, נשיא הועד הפועל, הרב שמריה גוראריה. המטרה: „להביא בפועל בחיי יום הנהגת ודרכי החסידים כפי דרישת תורת החסידות חב"ד, בכחות משותפים ומאוחדים, בכל הדרוש בגשם וברוח“. מתוך רשימת הפעולות, שה„איגוד“ מודיע עליהן אנו רואים שעיקרן מכוונות כלפי אותם הקוים המאחדים את החב"דיים כולם. הצעד הראשון, שה„איגוד“ ניגש להגשימו, הוא: „ספר הזכרון כנסת חב"ד“. ב„כנסת“ יבואו „דברי ימי כנסיות חב"ד נוסח אר"י בכל העולם“. לתכלית זו נשלח שאלון מיוחד, עם שלש־עשרה שאלות מפורטות, לכל בתי־הכנסיות. לאמיתו של דבר חשוב הוא „כנסת“ גם כשהוא לעצמו. אם תצליח פעולה זו, כדאי שתשמש לדוגמא ולמופת גם לכל הטפוסים השונים של בתי־הכנסיות ובתי־המדרשות, על עדותיהם, קהלותיהם וגווניהם המיוחדים.

משנת יואל

ד"ר יואל

תולדות רבינו הקדוש רבי שניאור זלמן מליאדי נ"ע. שיטתו בחסידות, תקנותיו והנהגותיו. מצורף ב' מוספים. מאת המנוח ר' יואל דיטקין ז"ל. העורך והמסדר יצחק א. אורנשטיין. ירושלים תש"א. צ"ח עמודים.

דמותו המופלאה של הרב מלאדי בעל ה"תניא", שימשה ענין לא בלבד לאנ"ש, אלא אף לחוקרים ולהיסטוריונים. אישיות, אשר מלבד גדלותה רוממותה כשהיא לעצמה, היא יוצרת תקופה ומחוללת תנועה כבירה, אי־אפשר שלא תעניין אותנו מכל צדדיה. התולדה, המאורעות, השיטה, ההשפעה וכיוצא. ספרים ומאמרים שונים נתתברו על חיי הרב. למן סיפורי הנפלאות של חסידים נלהבים ("שבחי הרב" וכדומה) ועד הספר החשוב בחומר העשיר והמדויק של רח"מ הילמן, "בית רבי", ועד ספרי החכמים טיטלבוים, דובנוב ועוד. מחבר הספר שלפנינו, המנוח ר' יואל דיטקין, היה חסיד חב"די לא בלבד לפי ה"גזע", אלא אף לפי כל הווייתו ומציאותו. בשחרותו היה "חוזר" אצל הרבי מלאדי, רבי יצחק־דוב, ז"ל, ואחרי כן המשיך להסתופף בצילם של אדמו"רי ליובאוויטש. משעלה לארץ "בילה את ימיו בישיבה ולילותיו בבהמ"ד "אהל יצחק" אשר לכולל חב"ד בשכונת מאה שערים"¹. בעל יסורים כל ימיו, נדכא ונענה, תמים ועניו. וחונן בחוש של חקירה תולדתית. "חלק מזמנו הקדיש לחקר תקופת הבעש"ט ותלמידיו ז"ל, התעניין ועסק הרבה בבירור שיטת חסידות חב"ד ובחקר התולדה של האדמו"ר הקדוש ר' שניאור־זלמן בעל ה"תניא". חיטט וחיפש בספרים ובכתבים, ב"ביכליך" (כתבי חסידות) של חסידים זקנים. גם בקבלות ומסורות בעל פה, המתהלכות בין החסידים ונמסרות מאיש לאיש, התעניין וחקר. והוא היה חוקר ישר. מדקדק בכללים ובפרטים בקפדנות מרובה. על פרט קטן שלא היה נהיר לו כל צרכו היה חוקר ודורש ימים מרובים ויום־טוב היה לו כשנתברר לפניו קו או נקודה בשיטת החסידות"².

תולדות הרב, שיטתו בחסידות ו"אגרות קודש" — משלש אלה מורכב הספר שלפנינו. דברים חדשים ביותר מתולדות הרב לא נתן לנו המחבר, אלא שהשכיל לתת בסגנון מצומצם ובסידור מתאים את המאורעות החשובים ביותר של ימי חייו, למן הולדתו (תק"ז) ועד הסתלקותו (תקע"ג). ואף על פי כן אי־אלה פרטים מיוחדים אנו מוצאים כאן. כך, כשמגיע לפרק הופעת ה"תניא", הוא מחדש: "כפי